

Dil Bilgisinde *Canlandırmacılık* Sorunu

Erdoğan BOZ

Animizm aslında bir felsefe terimidir ve Türkçeye *canlandırmacılık* veya *canlılık* olarak çevrilmiştir. *Canlandırmacı* felsefeye göre her nesnenin bir ruhu vardır. Hem sıradan hem de sıra dışı doğa olayları hatta psikolojik olaylar akıllı bir ruh tarafından yönetilir. *Canlandırmacılık*, felsefeden başka birçok disiplinin de ortak terimidir. İlahiyat biliminde “canlı cansız her şeyde ruh olduğunu savunan bir din” anlamıyla kullanılır. Canlı cansız bütün varlıkların; dağ, taş, dere, hava, rüzgâr, ağaç, yıldırım vd. bir ruha sahip olduğunu varsayıp cansız olan nesnelere de bir tür canlılık veren bu görüşe göre nesnelere hareket ve davranışlarını bu ruh yönetmektedir.

Şimdi akla şu soru geliyor: Canlandırmacılığın veya cansız varlıklara bir ruh/can vermenin, dil bilgisi ile nasıl bir ilgisi olabilir? Bu ilgi, tümce çözümlemelerinde “özne”nin tespitinde görülür.

i. “*Rüzgâr ağacı devirdi.*”

ii. “*Yağmur suları bodrum katlarını bastı.*”

iii. “*Sel evleri yuttu.*”

iv. “*Kar yolları kapadı.*”

Yukarıda etken çatılı eylemler ile kurulmuş tümcelerde, söz dizimsel olarak “özne” açıkça bellidir. “Özne” en pratik yoluyla “yüklem” ögesine “ne, kim?” soruları yöneltilerek bulunur. Buna göre yukarıdaki tümcelerde altı çizili ögeler “özne”dir. Söz dizimsel olarak bir sorun olmayan bu çözümlemede asıl sorun, anlamsal/mantıksal olarak cansız nesnelere “öznelerin”, söz konusu eylemleri yapma iradelerinin olup olmadığının sorgulanmasıdır.

Bu tür tümcelerin çözülmesinde, dil araştırmacısının tutumu genel olarak sözdizimsel yönden yüzeysel yapı incelemesi yapmak ve gerisine karışmamaktır. Ona göre dil bilgisinin mevcut imkânları yani alanın sınırları burada sona ermektedir.

Cansız varlıklara can/ruh/irade vermek, dil bilgisi araştırmacısı için çoğu kez bilinçli bir *canlandırmacılık* değildir. Sadece ve sadece söz dizimsel

çözümlemenin alışılmış bir işini yapmaktır. Dil bilgisi için böyle karmaşık bir soru(n)un cevabı, -yukarıda da temas ettiğimiz üzere- dil bilgisi dışındaki felsefe, ilahiyat vd. alanlardan beklenebilir.

Konuyu daha anlaşılır hâle getirmek için şu örnek tümceler verilebilir.

v. “*Işık yandı.*”

(Bir düzeneğe bağlanmış lambanın ışık vermesi; arıza lambası, ısıtıcı lambası vd.)

vı. “*Işık yandı.*”

(Beklenmedik bir şekilde lambanın ışık vermesi; tutukluk yapan bir anahtarın bu sefer akıma geçit vermesi.)

Yukarıdaki iki tümce aynı olmakla birlikte -belirtildiği üzere- bağlamları farklıdır. Bu farklılık başka başka bağlamlarla da çoğaltılabilir. Bu tümcelerin söz dizimsel çözümlemesi şöyledir; *ışık* “özne”, *yandı* “yüklem”. Çözümlemenin bu kadar net olduğu bu tümcelerde, ‘anlamsal/mantıksal olarak *ışık* “özne” midir?’ sorusu sorulsa cevap ne olur?

Yukarıda verilen etken çatılı örneklerden sonra aşağıda verilecek edilgen ve dönüşlü çatılı örneklerle de konu bir başka açıdan tartışılabilir.

vii. “*Rüzgâr kesildi.*”

Bu tümcenin ögeleri, genel geçer yöntemle şöyle bulunur; birinci çözüm önerisine göre söz dizimsel olarak -yüklem edilgen çatılı kabul edilecekse- *rüzgâr* “sözde özne/dil bilgisel özne”, *kesildi* “yüklem”dir. Yüklem, edilgen çatılı eylem olduğu için eylemi bizzat yapan değil, eylemden etkilenendir. O hâlde bu tümcenin mantıksal/gerçek öznesi nedir? Dil bilgisi, bu karmaşık sorunun cevabını tatmin edici şekilde veremeyebilir.

İkinci çözüm önerisi olarak -yüklem dönüşlü çatılı kabul edilecekse- *rüzgâr* “özne”, *kesildi* “yüklem”dir. Yüklem, dönüşlü çatılı eylem olduğu için eylemi yapan ve eylemden etkilenen öznenin kendisidir. Bu durumda bu tümcenin öznesi aynı zamanda nesnesidir. O hâlde tümcenin öznesi olan *rüzgâr*, hem bu eylemi yapmış hem de bu eylemden kendisi etkilenmiştir. Söz dizimsel çözümleme açısından bir sorun görülmeyen bu izah, göndergesel gerçekliğe (nesnel dünyası) uygun değildir. “Bu tümcede *rüzgâr*, hem “özne” hem de “nesne” nasıl olabilir?” sorusuna dil bilgisi yine tatmin edici cevap veremeyebilir.

Aşağıdaki tümceler de konuya farklı bir bakış açısı getiriyor.

viii. “*Arabalar yarışıyor.*”

ix. “*Çiçekler bana gülümsüyor.*”

Yukarıdaki her iki tümcede de *canlandırmacılık* söz konusudur. VIII. tümcede *arabalar* “özne”dir ancak burada bir *ad aktarması* vardır, bütün (araba) söylenip parça (sürücü) kastedilmiştir. IX. tümcede ise *çiçekler* “özne”dir. Burada da sanatlı bir söyleyiş ile *deyim aktarması/kişileştirme* yapılmıştır.

Dil bilgisi araştırmalarının temelinde, dildeki benzerlik ve farklılıkları tespit etmek ve buradan bir hüküm çıkarmak yatar. Ancak bu benzerliğin sınırları fen bilimlerinde olduğu kadar nesnel değildir. Bu nedenle farklılıkların başladığı yerler de görecelidir. Bu duruma -biraz da- dilin karmaşık yapısı sebep olur.

Tekrar asıl konuya dönecek olursa yukarıda verilen örnek tümcelerde (1... VIII) anlamsal olarak farklı bir “özne” tipiyle karşılaşıldığı açıktır. Dil araştırmacısı kimi zaman “*Rüzgâr, fırtına, şimşek, yıldırım, deprem, salgın hastalıklar, gelenek ve görenekler ve mevsimler gibi doğada şahit olduğumuz hemen her şey kim tarafından yönetilir?*” sorusuna muhatap olabilir veya bizzat kendisi bu soruyu sorabilir.

Böyle bir soruyu dikkate alan bir dil araştırmacısı, *canlandırmacılık* sorununu gündemine taşıyabilir. *Canlandırmacılık* sorunu dikkate alındığında çözümü nasıl olacak ve bu sorun çözülürken nasıl bir “dil” kullanılacak? Kullanılacak “dil”, dil bilgisi alanı dışında felsefe, ilahiyat vb. alanların dili olacağı için araştırmacısının inanç değerleri ve dünya görüşü ortaya çıkabilecektir. Yukarıdaki asıl soruya verilecek cevaplar “*Kendine kendine olmuştur. Doğa olayıdır. Tabiat ana yönetmiştir. Doğüstü güçler hükmeder. Allah tarafından olur.*” şeklinde olabilir. Bu durum, dil araştırmacısı için bir risk teşkil eder mi, bilimselliğini tartışılır hâle getirir mi veya onu nesnellikten uzaklaştırır mı?

Karmaşık bir sorunun (asıl soru) cevabı yine karmaşık/bulanık bir dille verilirken bilimsellik ve nesnellik ölçütleri yol gösterici olacaktır. Ancak burada bilim bir “özne” olarak alınacaksa dil araştırmacısının özgür düşünme ve gerçekleri yakalama ihtimali zorlaşacaktır.

Bunun yanında *canlandırmacılık* konusunu sorun olarak görmemek, dikkate almamak hatta verecek cevabı olmamak veya yeni bir tartışmaya kapı açmamak gibi süregelen tutumlar da tekrar gözden geçirilmelidir.

Sonuç olarak tümce çözümlemelerinde “özne” ögesi bulunurken söz dizimsel çözümlemeler, genel olarak göndergesel gerçekliğe uygun olabilirken kimi karmaşık durumlarda alan terimleri, açıklamaları ve çözümlemeleri yetersiz kalmakta hatta çelişki doğurmaktadır. Böyle durumlarda alan dışı bir “dil” kullanmak, daha doğrusu farklı disiplinlerin tecrübelerinden istifade etmek yoluna gidilebilir.